

Magdalena Paciorek: *Studenci Wydziałów Lekarskich w Polsce w latach 1944/1945–1948/1949. Kształtowanie i rozwój środowiska*. Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów, Warszawa 2016, 406 s.

Dla dziejów edukacji medycznej okres po II wojnie światowej wydaje się okresem szczególnym, okresem odbudowy i wprowadzania nowego porządku na pozostałości przedwojennych uczelnianych struktur, przeobrażeń i dynamicznych zmian, na którym zaważyło wiele czynników, a który dotychczas nie był poddany szczegółowym badaniom. Obszerna rozprawa Magdaleny Paciorek *Studenci Wydziałów Lekarskich w Polsce w latach 1944/1945–1948/1949. Kształtowanie i rozwój środowiska* jest zatem pierwszą próbą omówienia tytułowego zagadnienia.

Celem pracy – jak deklaruje autorka – było zaprezentowanie wizerunku i procesu kształtowania społeczności studenckiej wydziałów lekarskich w pierwszych latach powojennej Polski (s. 17). We *Wstępie* (s. 9–37) autorka zmieściła omówienie społeczno-politycznego tła badanego okresu; wskazała, że był to czas jeszcze względnej swobody kulturalno-oświatowej, „łagodnej rewolucji” (s. 15) i stopniowych przemian, zmierzających jednak do podporządkowania wpływom nowej władzy niemal wszystkich dziedzin życia, w tym objęcia życia kulturalnego i naukowego cenzurą oraz wymogami poprawności politycznej. Omawiany okres rozpoczyna rok akademicki 1944/45 – kiedy to uruchomiono pierwsze wydziały lekarskie – w Lublinie i Warszawie, a kończy go rok 1948/49, w którym następowały zmiany organizacyjne związane z tworzeniem akademii medycznych (wówczas było już dziewięć wydziałów lekarskich: uniwersyteckie w Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Lublinie, Łodzi i Wrocławiu oraz akademie medyczne w Gdańsku, Bytomiu-Rokitnicy i Szczecinie) i z zaostrzeniem polityki mającej na celu przebudowę społeczną młodej inteligencji (s.18–19).

Studenci wydziałów lekarskich stanowili w tym czasie stosunkowo liczną grupę, zajmując pod tym względem jedno z pierwszych miejsc po uczelniach politechnicznych. Zdaniem autorki środowisko młodych medyków – studentów i osób tuż po dyplomie – było specyficzną grupą: specjalistów uformowanych przez wykształcenie medyczne, nawykłych do poruszania się w dziedzinie empirycznej – medycynie, ale też po trosze humanistów; i za sprawą tej humanistycznej „domieszki” byli postrzegani jako grupa trudna do rozpracowania i ideologicznego „urobienia”. Jednocześnie lekarze od pokoleń stanowili istotny element środowiska inteligenckiego, cieszyli się powszechnym zaufaniem i szacunkiem, byli grupą opiniotwórczą, z tych wzglę-

dów stali się jednym z głównych celów polityki społecznej i ideologicznych zabiegów ówczesnych władz. Wspomniane czynniki zaważyły też na wyborze młodych medyków jako grupy do badań prowadzonych przez autorkę (s.17-18).

Autorka starała się odpowiedzieć na pytania, z których najważniejszym wydaje się: czy w badanym okresie władze zdołały zrealizować swoje zamierzenia społeczno-ideologiczne w stosunku do badanej grupy oraz za pomocą jakich sposobów zamierzały tego dokonać i jakie były tego efekty? Czy zdołano stworzyć nowy typ lekarza? Zainteresowała się również reformą organizacji studiów lekarskich jako elementem polityki dążącej do zmiany profilu społecznego badanej grupy. Zastanawiała się, czy do takich zmian dochodziło już w pierwszych powojennych latach i jak proces ten przebiegał w poszczególnych uczelniach. Innym badanym zagadnieniem był stosunek kadry naukowo-dydaktycznej do studentów „uprzywilejowanych” oraz preferencje i czynniki umniejszające przydatność kandydatów przy rekrutacji na studia (np. dotyczące płci przyszłych lekarzy). To tylko niektóre pytania i problemy omawiane przez autorkę (s. 33).

Praca ma przejrzysty logiczny układ. Autorka prześledziła zmiany w różnych aspektach akademickiego życia i w kolejnych rozdziałach wskazała przejawy oraz efekty poczynań władz, które miały doprowadzić do ukształtowania nowego typu inteligencji. W rozdziale I – *Rozwój szkolnictwa wyższego w Polsce w latach 1944/1945–1948/1949 ze szczególnym uwzględnieniem wydziałów lekarskich* (s. 39–94) – ukazane zostały mechanizmy zmierzające do przejęcia kontroli przez władze nad szkolnictwem wyższym. Autorka pokazała proces powoływania nowych i reorganizacji starych przedwojennych wydziałów lekarskich, a także różne koncepcje i projekty reform wyższego szkolnictwa lekarskiego. Po zakończeniu wojny na nowo podjęto prowadzoną w okresie przedwojennym dyskusję nad modelem edukacji medycznej. Autorka wskazuje różnice w programach studiów lekarskich z okresu przedwojennego i z lat powojennych, zwracając uwagę, że nowe projekty musiały uwzględnić inną rzeczywistość społeczno-polityczną oraz ogromne straty kadry naukowo-dydaktycznej, a także zniszczenie infrastruktury szpitalnej.

Rozdział II – *Organizacja nauki i dydaktyki na wydziałach lekarskich* (s. 95–160) – został poświęcony omówieniu ogólnych spraw nauczania i toku studiów. Znalazły się w nim informacje dotyczące kadry naukowo-dydaktycznej oraz ocalałej po wojnie infrastruktury poszczególnych uczelni. Autorka opisała bardzo trudne warunki, w których prowadzono zajęcia dla studentów, zwróciła uwagę na braki lokalowe będące konsekwencją zniszczeń wojennych, braki sprzętu i pomocy dydaktycznych oraz podręczników. Przedstawiła również kwestie związane z dyscypliną studiowania oraz z klimatem politycznym ówczesnych czasów. Jej zdaniem młodzież akademicka nie pozostawała obojętna na przemiany zachodzące w kraju, trudno jednak ustalić liczbę zwolenników poszczególnych opcji politycznych. Mimo tego uważa się, że wśród badanej grupy powszechne było utożsamianie się z opozycyjną partią

mikołajczykowską oraz niechęć do obecności wojsk radzieckich na terenach Polski, ujawniana podczas strajków studenckich i demonstracji (s. 111–114). Nowy system nie pozwalał na swobodę poglądów, dla dyscyplinowania studentów w 1946 r. utworzono Radę Szkół Wyższych – organ nadzorczy szkolnictwa wyższego, który miał wymierzać kary nie tylko za naruszanie porządku nauczania i studiowania oraz porządku publicznego, lecz też za antydemokratyczną postawę (s. 155–160).

Innym zagadnieniem omówionym w tym rozdziale są problemy związane z niedoborem kadry naukowo-dydaktycznej, zwłaszcza profesorskiej, a także przesiedlenia i napływ profesorów z dawnych uczelni wileńskiej i lwowskiej. Autorka zwróciła uwagę na ruchy migracyjne związane z powstawaniem nowych wydziałów lekarskich w Lublinie, Łodzi, Gdańsku, Wrocławiu a po 1948 r. w Szczecinie i Bytomiu-Rokitnicy. Niedobór kadry doprowadził do uchwalenia w 1945 r. dekretów o stosunkach służbowych profesorów i utworzeniu stanowiska docentów państwowych – uchwał, które zapoczątkowały ingerencję ministerstwa w autonomię uczelni (s. 122). W kolejnych latach dochodziło do dalszych prób ingerencji związanych z doбором kadr wyższych uczelni.

Rozdział III – *Rekrutacja na studia* (s.161–216) – dotyczy sposobów uzyskania indeksów dla osób z maturą i bez, a także systemu tzw. roku wstępnego, przeznaczanego pierwotnie dla osób, które chciały uzupełnić średnią edukację i zdobyć maturę, szybko wykorzystanego jednak jako „okienko transferowe” dla osób mniej zdolnych, ale o „właściwym” pochodzeniu i poglądach.

Rozdział IV – *Środowisko studentów wydziałów lekarskich w okresie 1944/1945–1948/1949* (s. 217–288) – zawiera m.in. analizę porównawczą kolejnych roczników młodzieży akademickiej pod względem wieku, pochodzenia społecznego, liczby kobiet w poszczególnych ośrodkach akademickich. Innym zagadnieniem, które autorka omawia w tym rozdziale, są realia codziennego życia ówczesnych studentów: warunki mieszkaniowe, odżywianie, stan zdrowia i źródła utrzymania.

Rozdział V – *Ruch studencki – udział medyków w organizacjach* (s. 289–330) – ukazuje udział studentów w organizacjach o różnym charakterze: samopomocowych, naukowych, sportowych, religijnych oraz wychowawczo-ideologicznych czy politycznych i społecznych. Wiele z tych organizacji miało przedwojenne tradycje i z tego powodu było traktowanych jako niezgodne z duchem czasu, a nawet – mimo deklarowanej apolityczności – wrogie nowemu systemowi. W badanym okresie organizacje te zaczynały być postrzegane jako niepoprawne ideologicznie, ukierunkowane na reprezentowanie interesów młodzieży inteligenckiej i mieszczańskiej, a dyskryminujące grupę o pochodzeniu robotniczo-chłopskim (s. 306–307).

W *Zakończeniu* (s. 331–345) autorka odpowiedziała na postawione wcześniej pytania, podkreślając, że w kształtowaniu omawianego środowiska ważną rolę odegrało kilka czynników – nie tylko sytuacja polityczno-społecznej, lecz także kadry

i sami studenci, grupa bardzo zróżnicowana wiekowo, pochodząca głównie z inteligencji, ale mająca za sobą bardzo różne doświadczenia wojenne i okupacyjne.

W powojennych realiach zapotrzebowanie na lekarzy było duże, studia medyczne cieszyły się powodzeniem, a lekarze wysokim prestiżem społecznym. Z tych względów grupa młodych medyków stała się przedmiotem szczególnego zainteresowania ówczesnych władz. Działania te miały za cel nie tylko wykształcenie specjalistów, lecz też odpowiednie ich wychowanie, ideologiczne urobienie, stworzenie nowego typu lekarza o właściwym światopoglądzie. Zdaniem autorki w badanym okresie proces ideologicznego modelowania nie miał jeszcze istotnego wpływu na środowisko studentów wydziałów lekarskich. Renomowane uczelnie o tradycjach przedwojennych (Kraków, Warszawa, Poznań) lub te, w których zaangażowano kadrę naukową z przedwojennych uniwersytetów lwowskiego i wileńskiego, cieszyły się większym powodzeniem od nowo tworzonych uczelni, a przedwojenni profesowie, z których władza nie mogła zrezygnować ze względu na braki kadrowe, odgrywali istotną rolę w kształtowaniu postaw i poglądów młodych medyków.

Do głównych sposobów, jakimi nowa władza chciała kształtować badane środowisko, autorka zaliczyła pozbawienie uczelni autonomii i wprowadzenie swoistego systemu rekrutacji, który faworyzował osoby o pochodzeniu robotniczo-chłopskim i miał zrównoważyć, jeśli nie przełamać, dominację osób o pochodzeniu inteligentnym. Kolejnym czynnikiem modelowania badanego środowiska były zmiany w programie nauczania, w tym wprowadzenie przedmiotów o charakterze ideologicznym oraz narzucenie tzw. „nowoczesnych postaw naukowych”, a także zawieszenie w 1948 r. wykładów z historii medycyny. Ingerencja w życie młodych medyków dotyczyła także organizacji studenckich – w omawianym okresie nasilało się dążenie do przejęcia kontroli nad organizacją ruchu studenckiego. Zmierzano do likwidacji wywodzących się z czasów przedwojennych stowarzyszeń samopomocowych i naukowych i wprowadzenie na ich miejsce organizacji o charakterze ideowo-wychowawczym.

Praca M. Paciorek to bardzo rzetelne, starannie przygotowane studium ukazujące różne aspekty kształtowania środowiska studentów wydziałów lekarskich w latach powojennych, w okresie ścierania się różnych wpływów i stopniowego narzucania nowej ideologii. To także praca pokazująca studentów tego okresu jako grupę zróżnicowaną pod wieloma względami, uznającą jednak autorytet i darzącą szacunkiem przedwojenną kadrę profesorską, która stanowiła dla nich wzór i wyznaczała drogę zdobywania wiedzy i życiowych postaw.

Za pewien niedostatek pracy można by uznać brak porównań do sytuacji panującej na innych uczelniach i wydziałach. Być może dzięki takiemu porównaniu udało by się stwierdzić, czy studenci medycyny należeli do wyjątków, czy w tym okresie były również inne grupy niepoddające się narzucanej ideologii i modelowi nowego

społeczeństwa. Z pewnością wymagałoby to jednak dodatkowych czasochłonnych badań.

Należy zaznaczyć, że autorka wykorzystała bardzo szeroką bazę źródłową, w tym bogate źródła archiwalne – zbiory Archiwum Akt Nowych, głównie akta ówczesnego Ministerstwa Oświaty, a także Komitetu Centralnego PZPR oraz zbiory archiwalne poszczególnych uczelni (autorka nie udało się jedynie zbadać zbiorów uczelni szczecińskiej). W mniejszym stopniu interesujące dla badanego tematu okazały się zaś zbiory Ministerstwa Zdrowia (omówienie dotychczasowego stanu badań oraz wykorzystanych źródeł zamieszczone zostało we *Wstępie*).

W pracy nie zbrakło zestawień i tabel ukazujących od strony statystycznej i uzupełniającej omawiane zagadnienia. W *Załącznikach* (s. 345–363) znalazły się harmonogramy zajęć w uczelni łódzkiej i poznańskiej oraz spis kadry profesorskiej prowadzącej zajęcia naukowo-dydaktyczne. Na końcu książki umieszczono *Bibliografię* (s. 365–385), streszczenie w języku angielskim (s. 387–389), *Indeks osobowy* (s. 391–400) i niektóre zdjęcia (pozostałe są rozmieszczone w tekście).

Studenci Wydziałów Lekarskich... są pracą, która w istotny sposób uzupełnia stan dotychczasowych badań poświęconych dziejom polskiego wyższego szkolnictwa medycznego w pierwszych latach po II wojnie światowej, ukazuje to środowisko w interesującym okresie ścierania się odmiennych wpływów: przedwojennych tradycji akademickich i nowej ideologii.

Anna Trojanowska
Instytut Historii Nauki im. L. i A. Birkenmajerów PAN